

IV. ФІЛОСОФІЯ. СОЦІОЛОГІЯ РЕЛІГІЇ. ПОЛІТОЛОГІЯ

4.1. Богословська і релігієзнавча думка

УДК 2, 26-28

Павло Павленко

Змирщення витокового євангельського віровчення як свідчення адаптації християнства до “світу цього” (на підставі трансформації ідей про зречення світу і “блаженство бідних”)

Зважаючи на недостатню дослідженість первісного і раннього християнства у вітчизняній релігієзнавчій літературі, автор на підставі аналізу масиву ранньохристиянських праць, канонічних та апокрифічних Євангелій, досліджує віровчення первісних християн про “світ цей”. У процесі наукових розвідок з’ясовано, що доконстантинівський період християнської церкви, а в ширшому розумінні – дособорний чи донікейський, слід розглядати не лише історико-хронологічно, а насамперед ідеологічно, доктринально. Доведено, що в процесі пристосування християнства до існування у “царстві кесаря” (особливо, коли воно стає узasadнюватись у статусі офіційної релігії Римської імперії) з його віровчення починають приборатися “незручні” місця, “пом’якшуватись” євангельське морально-етичне вчення, викривляється початковий зміст положень Нагірної проповіді, зокрема віровчення про “світ цей” і “блаженство бідних”. Висновки цього дослідження дозволяють суттєво виправити наявні неточності у поглядах на дособорний період існування християнства і в такий спосіб більш адекватно відтворювати етапи та особливості соціально-богословської еволюції християнства.

Ключові слова: християнство, раннє християнство, Ісус Христос, Євангелія, Новий Завіт, церква, світ, бідність, багатство

Pavlo Pavlenko

Secularization of the source of the Evangelical Doctrine as an evidence of the adaptation of Christianity to “this world” (based on the transformation of the ideas of the denial of the world and the “bliss of the poor”)

In view of the lack of research in the Ukrainian religious studies literature on Primary and Early Christianity, based on an analysis of Early Christian works, canonical and apocryphal Gospels, the Primary-Christians doctrine about “this world” is explored. In the process of scientific studies it is found that the pre-Constantine period of the Church, and in the broader sense - pre-Ecumenical or pre-Nicaean, should be considered not only chronologically, but first of all ideologically and doctrinally. It is proved that in the process of adapting Christianity to existence in “kingdom of Caesar” (particularly when it becomes established in the status of the official religion of Roman Empire) from its doctrine were removed some “inconvenient” places, moral and ethical doctrine of Gospel were “softened”, the original content of the thesis of the Sermon on the Mount was distorted, including the doctrine of “this world” and “bliss of the poor”. The conclusions of this study allow to considerably emend the existing inaccuracies in the views on the pre-Ecumenical period of the existence of Christianity and in this way more adequately reproduce the stages and peculiarities of the sociotheological evolution of Christianity.

Keywords: Christianity, Early Christianity, Jesus Christ, Gospel, New Testament, Church, world, poverty, wealth

Коло питань, пов'язаних із першоджерелами християнства, зародженням і формуванням його віровчення, існуванням християнства на ранньому, дособорному етапі, проблема особи його засновника завжди хвилювали не лише християнознавців, не лише тих науковців, хто тим чи іншим чином був дотичний до них у своїх дослідженнях, а й суспільство загалом. Однак попри це в Україні і саме в академічному ключі ці проблеми є не дуже розробленими, тож тих дослідників, які ними займаються, нині можна, як кажуть, “перерахувати на пальцях”. Сучасні академічні християнознавчі студії переважно охоплюють період від X століття (від часу запровадження християнства в Київській Русі) і до нашого часу, розрізняючись конфесійною ознакою, віддаючи перевагу, поперше, православній, католицькій і протестантській тематикам (і то в межах України), по-друге – новітнім християнським течіям,

а по-третє – трансформаціям християнського віровчення на сучасному етапі. Однією зі спроб вирішення цих складних питань є запропоноване нами дослідження.

Від часу Константина Великого (IV ст. н. е.), коли християнство отримало від світської влади міцний фундамент свого одержавлення, відбулася навіть не видозміна, а підміна Ісусового чи апостольського християнства (власне, юдеохристиянства) християнством навіть не язичницьким (паулінізмом), а якимсь християнством світським, прагматичним, навіть матеріалістичним, якщо не сказати прямо – атеїстичним стосовно до Ісуса Христа. Це матеріалістичне християнство і подає себе (прагне це робити) на рівні канонічних текстів (правда, з деякими суттєвими купюрами) “справжнім християнством”. Ба, навіть справжнішим за євангельське християнство апостольського часу, підсовуючи на свій захист якісь сентенції, яких і близько немає навіть в тих євангельських текстах, які пройшли суттєву “канонічну” поправку і фільтрацію.

В історії екзегетики у тлумаченні новозавітних текстів щодо ставлення християнства до світу утворилося дві, докорінно відмінні одна від одної, течії – ригористична і помірна. Так, для представників ригористичного напрямку характерне буквальне розуміння висловів євангельського Спасителя, натомість для прихильників помірною – непряме, метафоричне. Саме помірна течія наплодила силу-силенну різного роду коментарів на тексти Нового Завіту, які один від одного різняться лише іменами їхніх авторів, все ж інше – це текстологічне жонглювання, софістика. Метою подібного постає одне – подати “незручні” канонічні тексти в такому вигляді, з такими приписами, щоб якщо й не зняти цілком, то хоча б приглушити в них негативне ставлення євангельського Спасителя до земного як до “світу цього”.

Одним із результатів таких маніпуляцій є те, що “світ”, проти якого виступав євангельський Христос і якого зобов’язані зрікатися віруючі, насправді вже означає “світ гріха” як сферу, в якій діє гріх, а не світ матеріального (земного) буття взагалі.

4.1. Богословська і релігієзнавча думка

Прецінь Ісус чітко проводить демаркацію між “світом цим”, тобто земним, і світом божественним – Царством Небесним. Перший, у його розумінні, підпорядкований “князеві світу” (Ів. 12:31, 14:30, 16:11), цебто Сатані, другий – Богові. Тут немає компромісу, але є вибір: або християнин буде любити світ і в такий спосіб служитиме Сатані, або ж зречеться його на користь служінню Богові та його Царству. Зречеться навіть до самопожертви – до заперечення самого себе (Ів. 12:25), усього того, що може пов’язувати його з “цим світом” (і якщо для цього буде потрібно, то й навіть своїх рідних (Мт. 10:34-37; Лк. 12:49-53, 14:26)). Саме тому Ісус недвозначно закликає “не служити двом панам”, тобто не любити одночасно і цей світ, в якому живе віруючий, і світ божественний – Царство Небесне. “Ніхто двом панам служити не може, бо або одного зненавидить, а другого буде любити, або буде триматись одного, а другого знехтує. Не можете Богові служити й мамоні” (Мт. 6:24). Саме тому ап. Іван проголошує: “Не любіть світу, ані того, що в світі. Коли любіть хто світ, у тім немає любови Отцівської” (1 Ів. 2:15). Йому вторить ап. Яків: “...Чи ж ви не знаєте, що дружба зо світом то ворожнеча супроти Бога? Бо хто хоче бути світові приятелем, той ворогом Божим стається” (Як. 4:4).

Зазначимо, перші християни, слухаючи проповіді і самого Спасителя, і його апостолів, читаючи так звані Логії (записані короткі висловлювання-повчання Христа) чи євангельські тексти, сприймали їх так, як чули, тобто буквально. Переважною більшістю це був неосвічений простолюди. Тому думати про якийсь гіперболічне чи непряме тлумачення слів проповідей не приходилося. Але завдячуючи саме цьому, буквальному сприйняттю слів Спасителя, ті люди мали міцну віру у швидке настання кінця світу і відновлення божественної справедливості; саме буквально розуміння слів Євангелії давало їм насаги, сил терпіти гоніння за Христа, саме це робило їх мужніми під час катувань за віру. Мучеництво за віру – це основа всього християнства, оскільки

саме через мучеництво, через смертні страждання в перші віки гартувалась церква як Тіло Христове. Іншого шляху узасаднитись християнству й не було, бо ж не було компромісу: Церква Божа не може бути частиною світу, за визначенням Євангелії, тому завжди буде гнаною і зненавидженою світом. “Коли вас світ ненавидить, знайте, що Мене він зненавидів перше, як вас. Коли б ви зо світу були, то своє світ любив би. А що ви не зо світу, але Я вас зо світу обрав, тому світ вас ненавидить” (Ів. 15:18-19); “... Як Мене переслідували, то й вас переслідувати будуть; як слово Моє зберігали, берегти будуть і ваше. Але все це робитимуть вам за Ім’я Моє, бо не знають Того, хто послав Мене” (Ів. 15:20-21). Гоніння за віру, згідно з євангельським Спасителем, це один із головних критеріїв істинності церкви, ознака її божественної чистоти. Натомість церква змирщена – адаптована до “світу цього”, інтегрована, вмонтована в нього – це сигнал для віруючих, що вона перетворилась на цілком земний, цілком світський інститут влади, бодай і духовної, а тому в євангельському сенсі не може бути, власне, “Тілом Христовим”.

Навряд чи слід говорити, що розуміння “цього світу” більшість богословів зводить суто до “світу гріха” (хоча ап. Іван пов’язує поняття світу зі сферою діяльності гріха (1 Ів. 2:16)), “цей світ” – це набагато більше: це світ матеріального буття, земний світ. Це передусім доводять канонічні новозавітні тексти, в яких відчутна нелюбов перших християн до всього земного, нетерпимість до можновладців і багатіїв, які в оцінках євангельського віровчення постають грішниками вже на тій підставі, що перші представляють світську владу, яка завжди є антиподом владі божественній, а другі є грішниками тому, що є багатими, а багатство в уявленнях перших християн завжди є неправедним. Це, до речі, було якраз одним із тих характерних моментів, що відрізняло християнство від юдаїзму, оскільки, як відомо, юдаїзм оцінював багатство (у тому числі й рабовласництво) як один із критеріїв праведності особи (Іпр. 10:22; Бут. 24:35).

4.1. Богословська і релігієзнавча думка

Для Христа, у світлі скорого кінця світу, не існує багатства праведного. Неправедність матеріального багатства виходить з того, що будь-які матеріальні статки тепер для людини не мають сенсу, а відтак тільки стоять завадою її реалізації як “образу” і “подобі” Божої. І якщо правовірні юдеї розуміли багатство, як винагороду від Всевишнього за праведність, а бідність – відповідно, як покарання за гріхи (принаймні, так це витлумачує юдейська Біблія), то Ісус, керуючись ідеями євангельського есхатологізму, змінює їхню полярність, витлумачуючи тепер багатство – злом, а бідність – добром.

За юдейським Святим Письмом, матеріальне багатство є виявом праведності, а матеріальна бідність – грішності. Тому чим багатшою є людина, тим вона догідніша Всевишньому (Яхве), благословенніша для нього. У Торі читаємо благословення і прокляття на тих, хто, відповідно, буде дотримуватися “всіх Його заповідей та постанов Його” і хто буде відступником (Пор. тексти Лев. 26:3-5 та Пов.Зак. 28:1, 4-5, 8-11 з Пов.Зак. 28:15-18, 30-31, 38-40, 42). Тож запорукою матеріального достатку виступає вірність Яхве: всі матеріальні блага, цінності і влада, як наслідок чи похідна від них, перебувають у прямій залежності від того, якою є людина в очах Всевишнього. Буде вона йому вірною – буде багатою і щасливою, буде грішником – її чекають бідність і смуток. “Шануй Господа із маєтку свого, і з початку всіх плодів своїх, – і будуть комори твої переповнені ситістю, а чавила твої будуть переливатись вином молодим” (Прип. 3:9-10); “Благословення Господне воно збагачує, і смутку воно не приносить з собою” (Прип. 10:22).

Але не лише матеріальне благополуччя юдея залежало від Бога, а й усе його життя – життя дітей, усієї родини, здоров’я його і всіх його рідних. І якщо бідний ототожнювався з грішником, то так само й хворий (а тим більше хворий чи каліка від народження) вважався покараним Богом за якийсь переступ – чи то його батьків (якщо дитина вже народилась хворою), а чи ж його самого (якщо той захворів у процесі життя). Мимоволі пригадуємо тут євангельський

текст: “І спитали Його учні Його, говорячи: Учителю, хто згрішив: чи він сам, чи батьки його, що сліпим він родився?” (Ів. 9:2). Книга Повторення Закону оприлюднює цілий список хвороб (деякі з яких мусять бути невиліковними), якими Яхве погрожує карати за безбожжя (Пов. Зак. 28:21-22, 27, 35, 58-61).

Нічого цього й близько немає в Євангеліях. А все тому, що Ісусів Бог-Отець, на відміну від юдейського Бога Яхве, не є Богом караючим, а є Богом Добрим, Богом Любові і, власне, уособленням самої Любові. Якщо Яхве проклинає бідного чи хворого, то євангельський Бог-Отець навпаки – бідного проголошує блаженним, а хворому дає зцілення. “І обходив Ісус всі міста та оселі, навчаючи в їхніх синагогах, та Євангелію Царства проповідуючи, і вздоровлюючи всяку недугу та неміч усяку. А як бачив людей, змилосерджувався Він над ними, бо були вони змучені та розпорошені, як ті вівці, що не мають пастуха” (Мт. 9:35-36; також див.: Мт. 4:23-24; Лк. 5:15).

Тож якщо Тора спонукала людину бути праведною, оскільки у такий спосіб Бог обіцяє благословляти юдея матеріально, то Христос навпаки – прагне привести людину до повної бідності, яка тепер одна вважається благом, констатується, як стан блаженства. Саме бідність, за Євангелією, приводить людину до праведності, а відтак – до єднання з Богом.

Первісне християнство визначало “справедливість” однією з характеристик Бога як уособлення вищого Добра. Відтак будь-яка нерівність між людьми – майнова, соціальна, статева, расова – розумілась, як несправедливість. Новий Завіт повчає, що перший чинник, який веде людство до віддаленості від Бога і, як наслідок, до його занепаду, є поділ людей на багатих і бідних. А оскільки майнова нерівність – це найголовніша з несправедливостей, що відмежовує людей від божественного, є фактором моральної деградації суспільства, впровадження хибних і несправедливих відносин у його сферах, Ісус із Назарету доходить висновку (і це добре видно на підставі синоптичних текстів), що якщо перетво-

4.1. Богословська і релігієзнавча думка

рити всіх на бідних і в такий спосіб знищити багатих як соціальне явище, як клас, то людство прийде до гармонії і з небесним, і в межах себе самого.

Будь-яке матеріальне багатство, яке людина набуває, за євангельським віровченням завжди пов'язане з несправедливістю (в рабовласницькому суспільстві просто неможливо було стати багатим, уникаючи при цьому експлуатації людини людиною). Тому несправедливість розуміється Христом не в контексті старозавітного Письма, а у світлі вищого Добра, яке для нього синонімізується і локалізується в особі його Отця Небесного. Відтак його закон висновується з усвідомлення і розуміння справедливості у світлі цього Добра, яке не дає права бути і праведником, і заможним одночасно.

Така ідея була не зовсім новою – подібні міркування висловлював ще задовго до Ісуса грецький філософ Платон. Тому не без підстав можна стверджувати, що Платонові висновки щодо розбудови на Землі ідеального суспільства, протистояння громадян у його межах, зокрема ворожнечі між бідними та багатими, отримують втілення, свою нову реалізацію саме на рівні євангельського як Ісусового християнства. Відтак зрозумілим стає ранньохристиянський запал протистояння багатству як богозневазі. Багатство, матеріальні статки, приватна власність – все це, на думку євангельського Спасителя, лише віддаляє людину від божественного, заважає її духовній самореалізації. Відтак зречення світу як “царства кесаря” – це той засіб і водночас шлях, який єднає людину з небесним, підносить її до рівня Творця, який вводить її до Царства Божого.

“Царство Боже” і “царство кесаря” розмежовує також і юдейська Біблія. Досить ознайомитися з творами Йосифа Флавія (“Юдейські старожитності” [1], “Юдейська війна” [2]), щоб побачити, що юдеї визнавали над собою винятково владу Всевишнього і на цій підставі не корилися римській владі. Зазначимо тут принагідно, що офіційний Рим, знаючи це, старався не об-

межувати релігійної свободи серед палестинських євреїв, аби не провокувати серед них антиримських настроїв. Утім сам по собі факт римського правління як правління язичників (гоїв), а значить безбожників, розцінювався, як наруга над юдейською релігією і водночас посилював месіанські сподівання. Антиримські настрої серед євреїв час від часу виливалися в антиримські повстання, визначним і останнім з яких була Іудейська війна чи Іудейське повстання 66-73 рр. н.е. Пророк Ісаїя проголошує: “...Господь наш суддя, Господь законодавець для нас, Господь то наш цар, і Він нас спасе!” (Іс. 33:22). Писання не обумовлює для юдея ніяких альтернатив: або він визнає над собою владу одного Яхве, або він буде ганьбити себе служінням якомусь царю-язичнику. До слова кажучи, хоча й євреї мали своїх царів, однак єврейський цар насправді не усвідомлювався верховним правителем єврейської держави, а лише був намісником Всевишнього, при цьому будучи таким самим підзаконним юдеєм, як і всі інші.

Обстоювана християнством ідея зречення земного, негативне ставлення до світу, небажання жодним чином вважати себе частиною його якраз і були головною причиною переслідувань віруючих і в юдейському середовищі на теренах Палестини, і загалом по всій Римській імперії. Так чи інакше, але подібні погляди ставили християн у жорстку опозицію до офіційної влади і, перш за все, до особи імператора як верховного правителя, чого, слід сказати, в історії людства ще не було. Але не одне тільки зречення чуттєвого світу як царини зла становило небезпеку для Риму. Раннє християнство геть ламало чинні соціальні й економічні схеми відносин у суспільстві. Проголошуючи принципи егалітаризму, на рівні християнських громад здійснювалася спроба розбудови такого суспільства, в якому взагалі не буде багатих, а всі будуть бідними матеріально, причому навіть ті, хто й мали щось у своїй власності – вони мусили продати це і передати виручені кошти в казну громади, добровільно перетворюючи себе на бідних, убогих. “Не складайте скарбів собі

4.1. Богословська і релігієзнавча думка

на землі, де нищить їх міль та іржа, і де злодії підкопуються й викрадають” (Мт. 6:19); “Продавайте достатки свої та милостиню подавайте” (Лк. 12:33); “Розпродай усе, що ти маєш, і вбогим роздай, і матимеш скарб свій на небі. Вертайся тоді, та й іди вслід за Мною!” (Лк. 18:22).

Як бачимо, повчання ці є надто чіткими, зрозумілими і зводяться до одного – “роздати маєток свій бідним” і надалі “не складати собі скарбів на землі”. Саме таким чином віруючі ставали “блаженними бідними” і саме так удостоювалися частки у прийдешньому Царстві Небесному. “Блаженні убогі, Царство Боже бо ваше”, – проголошує євангельський Христос (Лк. 6:20). З огляду на очікування швидкого кінця світу, євангельський Спаситель прагне привести людину до повної матеріальної бідності, яку він визначає, як стан блаженства, оскільки саме так і в такий спосіб можна якнайшвидше і найефективніше досягти людині єднання з Богом.

Коментуючи зміст проповіді Ісуса в контексті життя ранніх християн, Марк Мінуцій Фелікс – римський адвокат і християнський апологет II–III ст. – писав у своєму “Октавії”: “А що ми у переважній більшості відомі як бідні – це не сором для нас, а слава... Та й як може бути бідним той, хто не має нестачі, не жадає чужого, хто багатий у Бозі? Скоріше, бідним є той, хто, маючи багато, домагається ще більшого” [3, с. 586].

Відомо, що перші палестинські християни попервах не називалися “християнами” (Дії 11:26), а були відомі, як “єбіоніти” [4, с. 51], цебто “бідні”, “убогі” (від староеврейського אָבֻנִים (*’ebyōwn*) – буквально “жебрак”, “нужденний”, “бідний”, “неімущий”, “убогий”). Важливо відзначити, що цю самоназву християн згадує й ап. Павло. “І пізнавши ту благодать, що дана мені, – пише він, – Яків, і Кифа, і Іван ... подали мені та Варнаві правиці спільноти, щоб ми для поган працювали, вони ж – для обрізаних, тільки щоб ми пам’ятали про *вбогих*... (των πτωχων (від πτωχός (*ptōchōs*) – букв. “жебрак”, “бідний” – П.П.)” (Гал. 2:9-10).

Книга Дій апостолів засвідчує, що євангельських “заповідей про звільнення від маєтків” дотримувалися всі перші християни. “А всі віруючі були вкупі, і мали все спільним. І вони продавали маєтки та добра, і всім їх ділили, як кому чого треба було” (Дії 2:44,45); “А люди, що ввірували, мали серце одне й одну душу, і жаден із них не вважав що з маєтку свого за своє, але в них усе спільним було. І апостоли з великою силою свідчили про воскресення Ісуса Господа, і благодать велика на всіх них була! Бо жаден із них не терпів недостачі: бо, хто мав поле чи дім, продавали, і заплату за продаж приносили, та й клали в ногах у апостолів, і роздавалося кожному, хто потребу в чім мав” (Дії 4:32-35).

Дещо подібне існувало на рівні есейських громад, але за винятком того, що кожна громада, згідно з принципами есейського утопічного соціалізму, була колективним господарством, за рахунок якого вона (громада) й існувала (щось на зразок сучасних ізраїльських кібуц). Первіснохристиянські ж громади не те, що не були колективними господарствами, а й навіть не мали їх на стороні, оскільки вірили у скорий прихід Христа і кінець світу й існували на цій підставі виключно за рахунок коштів, виручених від продажу колишнього майна окремими членами громади або ж на подачки сторонніх осіб, скажімо, родичів (те ж само зустрічаємо і в есеїв). На відміну від есеїв, первісні християни, пророкуючи світу швидкий кінець і ставлячи себе у конфронтацію до нього, продають свої статки, в кого які є, приносять кошти в громаду і за них існують. Вони не працюють фізично, не виробляють матеріальних благ навіть для самих себе (принаймні нічого невідомо, щоб перші християни займалися бодай сільським господарством, щоби у такий спосіб харчуватися), а тільки пасивно чекають кінця світу.

Подібна поведінка віруючих обумовлювалась відповідним повчанням Спасителя. “Через те вам кажу: Не журіться про життя своє що будете їсти та що будете пити, ні про тіло своє, у що зодягнетесь. Чи ж не більше від їжі життя, а від одягу тіло? Погляньте

4.1. Богословська і релігієзнавча думка

на птахів небесних, що не сіють, не жнуть, не збирають у клуні, та проте ваш Небесний Отець їх годує. Чи ж ви не багато вартніші за них? ... Отож, не журіться, кажучи: Що ми будемо їсти, чи: Що будемо пити, або: У що ми зодягнемось? Бож усього того погани шукають; але знає Отець ваш Небесний, що всього того вам потрібно. Шукайте ж найперш Царства Божого й правди Його, а все це вам додасться. Отож, не журіться про завтрашній день, бо завтра за себе само поклопочеться” (Мт. 6:25-26, 31-34).

Переконуємось, що Ісусів заклик зрікатись світу, і навіть самого себе, має цілком конкретні прояви. Це не якась абстракція, не гіпербола чи ще там щось, не сумісне з реаліями людського життя, про що нині можуть говорити більшість богословів. Це й є, власне, норма християнського життя, один із морально-етичних стрижнів християнства. Віруючий мусить жити, діяти так, щоб максимально не залежати від світу матеріальних речей, а тому зобов’язаний порвати з ним повністю. Згідно з Євангелією, обстоюється ідея, що бідна і голодна людина вже є “блаженною” і заслуговує місця у Божому Царстві, бо ж із-за її бідності їй набагато легше зрестися світу, ніж якомусь багатію, якого зі світом пов’язує передусім його матеріальний статок і, як наслідок, соціальний статус, влада і привілеї.

Засуджуючи багатство як таке, скасовуючи приватну власність принаймні у межах християнських громад, Ісус враз розправляє з можливими іншими несправедливостями гедонічного толку. Ідея заперечення приватної власності, як поруч й ідея зречення себе самого, є всього лише похідною від ідеї зречення світу. Якщо християнин зобов’язаний зрестися світу – і це є головним положенням Євангелії, – а багатство як сукупність накопичених матеріальних благ, цінностей, які мають суто земне (матеріальне) походження, то цілком зрозуміло, що зрікаючись усього земного, віруючий мусить зрестися й приватної власності, власного майна.

Євангельська настанова про заперечення приватної власності чинна нині хіба що на рівні окремих монастирів, оскільки за ста-

тутом чернечого життя ченець “не мусить мати нічого власного”. Слід визнати, що зразок первіснохристиянської громади у частині негативного ставлення до багатства зберігся до наших днів виключно на рівні монастирів (принаймні формально на рівні статутних зобов’язань). Так, однією з обітниць, яку монах дає під час постригу, є обіцянка добровільно стати бідним, тобто відмовитись у майновому сенсі від усього свого. “Ченці не повинні мати нічого власного, але все їм належне нехай затверджується за монастирем. Бо блаженний Лука про віруючих у Христа, і тих, хто являє собою образ чернечого гуртожитку, говорить, як жоден із них не вважав що з маєтку свого за своє, але було в них усе спільним (Дії 4:32)” [5].

Новий Завіт чітко зауважує, що церква як Тіло Христове являє собою спільноту віруючих, членство в якій здобувається у тому числі через публічну відмову від приватної власності – заповідання власних статків громаді. З огляду на це виходить, що християнство нині існує винятково на рівні монастирів, бо ж більшість віруючих не відмовляються від приватної власності, не віддають своїх маєтків до колективної власності громад і не роздають, за євангельською заповіддю, все, що вони мають, бідним. Тим часом “блаженство бідних” є наріжним євангельським принципом.

“Ісус сказав: Блаженні бідні, бо ваше – царство небесне” (Євангелія від Хоми 5:10), “Блаженні убогі, Царство Боже бо ваше” (Лк. 6:20) і “Блаженні голодні тепер, бо ви нагодовані будете” (Лк. 6:21). І водночас зазначив: “Горе ж вам, багатіям, бо втіху свою ви вже маєте” (Лк. 6:24; пор.: Книга Еноха 19:27). Подібні місця є досить незручними для сучасного змирщеного християнства. Саме тому представники ригористичної позиції надають Новому Завіту його оригінального (буквального) розуміння і таким чином проводять чітку межу між євангельським законом Христа і законами цього світу. Поміркована ж лінія обстоює інше – праведність може існувати в системі гріха: таким чином, начебто знімається конфлікт між євангельськими настановами і вимогами світської держави, скасовується дух євангельського

4.1. Богословська і релігієзнавча думка

радикалізму. Іншими словами, у такий спосіб Святому Письму неначе надається його “кінцева”, чи “остаточна” редакція. При цьому головну роль тут грає навіть не те, як звучить той чи інший текст, а як його слід розуміти. У цьому сенсі на перше місце виходить біблійна герменевтика. Цілком зрозуміло, чому середньовічна церква забороняла мирянам не те, що вивчати Біблію, а бодай хоча б її читати – вчитування у настанови Христа могло, не вигідно для церковників, розкрити їм істинний зміст Євангелії, довести, що насправді розуміється злом, хто насправді може вважатись праведником, зрештою, показати, якою насправді мусить бути Церква Христова.

Не дивно, що біблійна герменевтика є одним із стрижнів сучасного християнства, оскільки його представники неабияк стурбовані наявністю отієї прірви, яка відмежовує їх від Євангелії Христової. По суті, те, від чого євангельський Ісус у відомому євангельському епізоді випробовування його в пустелі, зрікаючись Сатани, відмовився від спокус “цього світу”, подальше християнство – прийняло, ухваливши собі за норму. Це доводять ті далеко непоодинокі факти нехристиянської поведінки тих, хто мусить бути прикладом служіння Христу, хто зобов’язаний бути “сіллю землі” і “світлом для світу”. Випадки аморальної поведінки серед церковних служителів, розкошування ченців у багатстві [6–9], не кажучи вже про цілком реальну “земну” владу, яку церковники мають над своєю паствою – ось, що нині здебільшого характеризує християнство. Приміром, як повчає “пропагандистський рупор” Московського Патріархату протоієрей Всеволод Чаплін, російське православ’я потребує розкоші, а священнослужителі не лише мають право, а мусять носити дорогі речі, оскільки таким чином “відображається суспільний престиж церкви”, доводиться “громадський престиж духовенства” [10]. Розкішне життя сучасного кліру, за висновками цього служителя, то не ганьба, а навпаки – їхній “хрест”, “неминуча частина послуху церкви”. Відтак, на думку протоієрея, будь-які “розмірковування про

“роzkоші і злидні” одягу і годинників (автомобілів чи резиденцій церковників – П.П.) – це ознака духовного нездоров’я. Або заздросі. Або вічної квазі-дисидентської звички ганьбити все сильне, дороге, владне” [11]. Тож цілком зрозуміло, чому, за словами нинішнього Патріарха Московського, Ісус із Назарету постає для нього “невдахою” [12]. Тому, аби “виправдати” себе в очах мирян, служителі і вдаються до засобів відповідного “тлумачення” Святого Письма.

Навіть незважаючи на випадки редагування новозавітних текстів, попри прочитання Євангелій і апостольських Послань через призму коментарів і тлумачень, християнський канон таки тримає в собі ряд місць, які надто дисонують з реальним станом християнства. Так, якщо в межах церкви формально не існує поділу між людьми за етнічним походженням чи соціальним статусом (Гал. 3:28), то поза християнським товариством він (поділ) не лише визнається, а й навіть утверджується, що вказує на одне – християнство у своїх прагненнях орієнтувати своїх вірних на “думання про небесне, а не про земне” самоізолює себе до такого ступеня, що вважає за непотрібне брати на себе зобов’язання перейматися вирішенням земних проблем, починаючи з головного – протистояти наявній у світі соціальній несправедливості. Що там казати, коли передусім новозавітний канон заохочує рабів-християн не противитися своїм власникам, а коритися їм у всьому, тобто розуміти своє рабство як цілком природний, богоугодний стан. Якщо існує євангельське застереження служити Богові і не служити мамоні (а в ширшому розумінні “цьому світу”), то як можна одночасно служити їм обом, та ще й так, щоб по відношенню до мамони таке служіння було таким саме, “як Христу”, як про це наголошує ап. Павло в Еф. 6:5.

Вважаємо, чітке розмежування “влади Бога” і “влади кесаря” на рівні християнського віровчення існувало лише до часу імператора Константина. Якщо й прослідковувалось протистояння християнства як Царства Божого на Землі з царством кесаря як царством

4.1. Богословська і релігієзнавча думка

Сатани, то це було тільки впродовж перших трьох століть, коли віруючі, за прикладом юдеїв, не шанували кесаря, оскільки не визнавали над собою його влади. Саме за це вони терпіли гоніння, піддавались публічним тортурам і стратам. Та й справді, як подібні висловлювання про покору до можновладців можна узгодити з тими євангельськими положеннями, які дихають нетерпимістю до багатіїв, пророкують їм місце в геєні лише за те, що вони є багатими (навіть не за їхні гріхи, якщо не зважати, що для перших християн багатство і гріх розумілися як цілком тотожні поняття)?

Ось що з цього приводу повчає ап. Яків: “Послухайте, мої брати любі, чи ж не вибрав Бог бідарів цього світу за багатих вірою й за спадкоємців Царства, яке обіцяв Він тим, хто любить Його? А ви бідаря зневажили! Хіба не багаті переслідують вас, хіба не вони тягнуть вас на суди? Хіба не вони зневажають те добре ім’я, що ви ним називаєтесь?” (Як. 2:5-7); “А ну ж тепер ви, багаті, плачте й ридайте над лихом своїм, що вас має спіткати: ваше багатство згнило, а ваші вбрання міль поїла! Золото ваше та срібло поіржавіло, а їхня іржа буде свідчити проти вас, і поїсть ваше тіло, немов той огонь! Ви скарби зібрали собі на останні дні! ... Ви розкошували на землі й насолоджувались, серця свої вигодували, немов би на день заколення” (Як. 5:1-5).

Дивує, як релігія любові закривала століттями очі на відносини між християнином-рабовласником та християнином-рабом, християнином-капіталістом та християнином-робітником, християнином-царем, королем, президентом та простим у прямому й переносному сенсі слова християнським людом. Однак Євангелія у своїх повчаннях досить виразна, ясна, щоб не бачити цілком очевидне.

На нашу думку, місця про покірність можновладцям і рабовласникам у християнських текстах, а поруч і ситуація з “пом’якшенням” євангельського морально-етичного вчення, перетворення Нагірної проповіді на якусь захмарну нездійсненність, з’явилися тоді, коли християнство, передусім із політичних причин, вже не засуджувало (не бажало засуджувати) ні вельмож

зокрема, ні світську владу загалом, оскільки саме стало частиною цієї, цілком земної, цілком “цьогосвітної” влади. “Пом’якшення” євангельського морально-етичного вчення, а радше його припасування під “цей світ” відбулось тоді, коли християнство вже міцно обійняло статус офіційної релігії Римської імперії і заходилося освячувати імператорський трон, переслідувати інодумців, підтримувати імперську політику Риму, а значить чинні в межах його схеми відносини між людьми, і передусім рабовласництво як суспільно-економічну формацію, засновану на експлуатації примусової праці рабів. Яскравим прикладом такої метаморфози є Нагірна проповідь, в якій початково проголошується ідея про “блаженство бідних”, а в пізнішій її редакції уже знята вихідна антитеза між бідними як праведниками і багатими як грішниками: “блаженство бідних” було змінено на якесь “блаженство бідних духом” (пор.: Лк. 6:21, 24-25 із Мт. 5:3, 6).

Отже, доконстантинівський період це, а в ширшому розумінні – дособорний чи донікейський, слід розуміти як межу, що ділить християнство не лише історико-хронологічно, а передусім ідеологічно, доктринально. Тож тези про витлумачення “світу” як “світу гріха” (чи “світу зла”) з’явилися набагато пізніше. Натомість впродовж перших століть християни про це нічого не знали. Подібне метафізичне розуміння “світу” виникло в той період, коли християнство стало призвичаюватись до існування у світі: переживаючи свою трансформацію від релігії “не від світу цього” до релігії Ойкумени, зусиллями його пізніших провідників прибирались “незручні” місця у текстах Нового Завіту. Початкові євангельські уявлення про багатство і бідність, про світ земного буття у більш пізнішому християнстві були, як по команді, суттєво переглянуті, внаслідок чого Нагірна проповідь змінила і свій статус, перетворившись з маніфесту християнства, євангельської конституції на якийсь “моральний кодекс”, який до всього вже не мав прямого відношення до практичного життя. Так, про віровчення Ісуса Христа стали говорити, як про вищий

4.1. Богословська і релігієзнавча думка

моральний ідеал, який вже поставав сповна нездійсненним, а тому й не надто обов'язковим для його виконання.

1. Флавий И. Иудейские древности: в 2 т. / пер. с греч. Г. Г. Генкеля. Минск: Беларусь, 1994. Т. 2. 606 с.

2. Флавий И. Иудейская война / пер. с греч. Я. Л. Чертка. Санкт-Петербург: Типо-Литография А. Е. Ландау, 1900. 538 с.

3. Маркъ Минуцій Феликсъ. Октавій // Антологія. Ранніе отци Церкви. Брюссель: Жизнь с Богом, 1988. 734 с.

4. Апокрифы древних христиан: исследование, тексты, комментарии. Москва: Мысль, 1989. 336 с.

5. Епископ Никодим (Милаш). Толкование на правила святого собора константинопольского, во храме святых Апостол бывшего, глаголемаго двукратного. Правило 6. URL: <http://pagez.ru/olb/231.php?id=541>.

6. Патріарх Кирил присоромив монахів за надмірну розкіш // РІСУ – Релігійно-інформаційна служба України. 2016. 22 верес. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_society/64554.

7. Інтерфакс-Релігія: Патріарх Кирилл критикує монахів за страсть к “ювелирним побрякушкам” // Interfax. 2016. 22 сент. URL: <http://www.interfax-religion.ru/?act=news&div=64537>.

8. Митрополит УПЦ (МП) володіє майном на суму від 4,5 до 7,5 мільйонів доларів: журналістське розслідування // РІСУ – Релігійно-інформаційна служба України. 2017. 15 берез. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_society/66368.

9. Госдума разрешила засекретить имущество высших чиновников, патриарха и их родственников // Московский Комсомолец. 2017. 21 июня. URL: <http://www.mk.ru/politics/2017/06/21/gosduma-razreshila-zasekretit-imushhestvo-vysshikh-chinovnikov-patriarkha-i-ikh-rodstvennikov.html>.

10. РПЦ заявила, что роскошь и богатство ей необходимы // Newsland. 2011. 12 апр. URL: <https://newsland.com/user/4296756165/content/rpts-zaiavila-chto-roskosh-i-bogatstvo-ei-neobkhodimy/4160440>.

11. Ответ Ивану Семенову: Рассуждения о блеске и нищете – признак духовного нездоровья // Православие и мир. 2011. 15 апр. URL: <http://www.pravmir.ru/rassuzhdeniya-o-bleske-i-nishhete-priznak-duhovnogo-nezdorovya>.

12. Патріарх Кирило назвав Христа “невдахою” // Експрес. 2016. 22 лист. URL: